

PAUL RAYDIN - TRICKSTER

klasické púde Řecka a říše římské, tak budou také vítány v oblasti, kterou nám svým dílem zpřístupňuje Paul Radin.

IV. / ŠIBALOVA PODSTATA

Musím se doznat, že jsem ani ve winnebagských příbězích o Šibalovi, ani v jiných archaických vyprávěních nebo jejich dramatických prezentacích nebyl schopen objevit takovou věc, jako je „vnitřní vývoj“ hrdiny. Bohové a primitivní bytosti nemají žádnou vnitřní dimenzi a nemají ji ani hrdinové, kteří obývají tu stejnou říši. Je možné si všimnout změn způsobených měnícími se časy a styly, ale to, co je zde tak překvapující, je síla odolnosti, která „jádro“ umožňuje všechny tyto změny přežít. Moje vlastní postřehy potvrzují Emersonovu definici hrdiny: „Hrdina je ten, kdo je nehybně usazený ve svém středu.“ V tom je obsažena pravda. V té úplně první epizodě, kde ještě Šibal není nazýván jménem, slyšíme pouze o náčelníkovi, který nepatřičným způsobem obcuje se ženou v nevhodný čas, a již zde tak projevuje svoji pravou povahu, kterou můžeme shrnout do jednoho jediného aktivního principu – *duch neuspořádanosti, nepřítel hranic* – se skladebnými prvky „falický“, „žhavý“, „lstitví“, „hloupy“.

Archaické sociální hierarchie jsou neobvyčejně striktní. Být archaickým neznamená být chaotickým. Přesně naopak: nic nede-monstruje význam vše kontrolujícího sociálního řádu více im-pozantně než náboženské rozpoznání toho, co tento řád obchází v postavě jedince, který je představitelem a personifikací života těla či tělesnosti: někoho, kdo nikdy není úplně podmaněn a udolán, kdo je ovládán chtcem a hladem, kdo neustále běží vsříc bolesti a újmě, kdo je ve svých činech mazaný a hloupy. Chaos patří k totalitě života a duchem tohoto chaosu a neuspořádanosti je šibal. Jeho funkcí v archaické společnosti (nebo spíše funkcí jeho mytologie a příběhů, které se o něm vyprávějí) je dodat chaos do řádu a tak vytvořit celek; vyjádřit možné v rámci přesně stanovených hranic toho, co je povoleno; prožívat to, co není přípustné.

Těto funkce se později ujala pikareskní literatura. Rabelais

se svou velkou obsecenní knihou bojuje v zájmu lidstva proti stře-dověkým formám života. Ve Španělsku pikareskní román vytvořil zvláštní literární druh a zůstával jako jediný prostředek revolty proti rigiditě tradic. Goethe napsal *Lisáka Reynarda* během Velké francouzské revoluce a tento jeho epický šibal je klasickým pří-kladem svého druhu. Felix Krull Thomase Manna (*Zpověď hošťa-plera Felixe Krulla*) má zde také své místo, maloměšťácký šibal posledního přežívajícího společenského řádu – jako by si ten-to mistr romanopisec nepřál, aby jeho dluh této literatuře zů-stal nezaplacen.

Jako každý jiný šibal, i Hermés operuje vně ustanovených hranic zvyků a zákona. Již jsem popsal bitevní pole jeho činná jako: „země nikoho, neprodučně uzavřená, hermetická oblast mezi pevně danými hranicemi vlastnictví, kde nalézat a krást je stále ještě možné“ (*Hermes der Seelenführer*, str. 33). Nyní dodá-vám: „...samo nebrani si servítků není hermetické, vyžaduje to také obratnost a bujarost. Pokud je blázen šťastný, jeho štěstí k němu přichází od nebujařého Hercula, který je uctíván v Itálii jako bůh štěstí.“ Již tohle naznačuje rozdíl mezi Wákdjunkagou a Hermem: ten první je dokonce více kombinací Herma a Hé-rakla než Prométhéa a Epiméthéa. Ne všechno z Herma, určitě však jeho nehrdinské rysy, plus z Hérakla všechno to, co ho poutá k radostem a strastem života. Herkulovský Hermés; tak bychom ho mohli popsat, připomínající zároveň jednoho z idských daktylů, těch primitivních falických bytostí, jejichž jméno znamená „prst“ – tak byl také nazýván Héraklés. Otáz-kou ovšem je, zda se nejednalo o jiného Hérakla, a nikoliv o toho syna Dia a Alkmény, ale skladba jeho v zásadě falické podsta-ty nevychází na povrch o nic méně než povaha toho muže s kyjem.

Pro komparativní religionistiku není jednoduché zařadit ně-kam tohoto mocného ducha života, tohoto héraklovského Herma v jeho indiánských obdobách, poté, co ztratili svoji funkci, kte-rou mohl mít pouze v rázném a archaickém společenském řádu. Dokonce i pro samotné Indiány je to obtížné. Existuje několik způsobů, jak s ním naložit. První a svévolnější způsob zní: zre-dukovat jeho původní funkci na neškodnou zábavu pomocí toho, že se zvýrazní jeho směšné rysy. Druhý způsob zní: asi-

mlívat ho mezi kulturní hrdiny. Ve winnebagských příbězích, určených převážně k pobavení, je několik takových náznaků; nejvýznamnější je v epizodě 39, která ho ukazuje při práci v nepochybně fahičké sféře. Třetím způsobem je jeho přetvoření v dábla, ať už pod vlivem křesťanství, kde je ztotožněn se Satanem, nebo tak, že je o něm pojednáno jako o někom, kdo byl kdysi božstvem, ale musel své vysoké božské postavení uvolnit mocnějšímu a skutečnému bohu. Všechny tyto způsoby nám již podrobně zdokumentoval Radin, nicméně ten poslední jmenovaný pohled není zastáván Radinem samotným, nýbrž náboženskými teoretiky, kteří se příliš snadno ztrácejí v abstrakcích a postavy jako Šibal je přivádějí do rozpaků.

Následně po publikacích W. B. Kristensena a J. de Jonga*, kteří jako první uvedli kontroverzní problém „božského šejdří“ do historie náboženství, přichází další pokus o prokázání této teorie z rukou R. Pettazzoniho (*Paideuma*, 1950).

Ze všech možných způsobů manifestace šibala vybral jednu ze zvířecích podob – kojoita či prériního vlka – a prohlásil, že poněvadž život kojoita závisí především na lovu, mohlo by toto zvíře nazývané jako „vládece“ či „král zvířat“ být snadno považováno za „rudimentární Nejvyšší bytost“, která byla později vypuzena další Nejvyšší bytostí, bohem-stvořitelem, a stala se jeho protivníkem. Tudíž příběhy, které kojot vypráví – ve wichit-ské mytologii se skutečně objevuje jako „vypravěč příběhů“ v pejorativním smyslu slova – nejsou ničím jiným než smůškou lži. Nicméně zde není položena otázka, zda si v očích Indiánů vůbec zaslouží vznešený titul „vládece a král zvířat“, ani to, zda nemohl být lépe vybavený přírodou k tomu, aby nesl charakteristické rysy šibala, jak je tomu v případě lišky v Evropě. Bohatství konkrétních detailů, které tato Radinova kniha nabízí, lze jen stěží zredukovat na nejasný pojem „rudimentární Nejvyšší bytost“, a tudíž odmítá takové příliš zjednodušené konstrukce. Není pravdou, že mytologické bytosti, když nedokáží zapadnout do konceptu bohů vytvořeného podle našich teologických měřítek, musejí být nezbytně antagonisty sesazenými z trůnu

* *De goddelijke bedrieger*, 1928, a *De oorsprong van den goddelijken bedrieger*, 1929. Obě knihy vyšly u Madedeell. Akad. Wetensch. Afd. Letterk.

jinými slovy „dábly“. Nejsou ani dábelští ani morální, nicméně jsou božší ve stylu Wakedjunkagy. Zůstávají takoví i v těch nejméně zajímavějších situacích: Dionýsos v Aristofanových *Žábách* je příkladem faktu, že smích a víra v božskost toho, kdo je terčem smíchů, se vzájemně nevyklučují. Když smích převládá, je to znakem toho, že se bůh stává „opověřovaným“, nikoliv znákem nevíry.

Nicméně jedna ze zvířecích podob, kterou si na sebe bere Šibal, si zaslouhuje našeho povšimnutí. Od Radina se dozvídáme, že Šibalovo jméno v kmenu Ogjala Dakota zní „Pavouk“. To je jasným ukazatelem, že šibalská postava nemá své kořeny výlučně v člověku: jeho nejpůsobivějším přírodním obrazem je pavouk. Rozhodujícími faktorem zde není fyzický vzhled pavouka, nýbrž jeho šibalství. V knize atričických lidových vyprávění (*Rattray, Akan-Asiantí Folk-Tales*, 1930) o pavoucích stojí za povšimnutí, že domorodí ilustrátoři kreslí tohoto hrdinu někdy jako člověka a někdy jako hmyz. Zapomínají na jeho hmyzí podobu, stejně jako Rabelais přiležitostně zapomněl na obří postavu svého hlavního hrdiny? Nicméně by nemělo být opomenuto, že zvířecí podoby v mytologii jsou pouze fenomenální podoby, skrze které prosvětlují jejich opravdové podoby, jež je oko tvůrce mýtu schopno zahlédnout. A zde to zahlédl Istit-vý neohrabaný démon těla.

V. / ODLIŠNOSTI OD HERMA

Mezi pavoukem (šibalem zvířecího světa) a Hermem (šibalem světa bohů) stojí Šibal Winnebagu. Jeho povaha, nepřátelská vůči všem hranicím a omezením, je otevřená do všech směrů. Stává se šelmou, a poněvadž jeho vlastní sexualita není ničím spoutána, dokonce si ani nevyšimne hranic náležitých k sexu. Jeho nezřízený falismus se nedokáže omezit na jedno jediné po-
hlaví: v jistých epizodách se mu lstitivě podaří stát se nevěstou a malkou – a to kvůli pořádné svatební hostině a bezpochyby i kvůli legraci, která z toho plyne. Klasické publikum si také užívá smíchů, když vidí muže převlečené za nevěsty, jako v případě Plautova *Casina* nebo atellianské frašky o Pomponioví;